

Ορθολογισμός, εξωλογικός δογματισμός και ιστορία Αναφορά στην προσωπικότητα και τη σκέψη του Αύγουστου Μπαγιόνα

Ο θάνατος του Αύγουστου Μπαγιόνα (Αύγουστος 2005) βύθισε σε βαθιά λύπη τη φιλοσοφική κοινότητα της χώρας μας, ιδιαίτερα όσους υπήρξαν συνεργάτες και μαθητές του. Το κενό που αφήνει πίσω του είναι μεγάλο και δυσαναπλήρωτο, τόσο σε σχέση με το αντικείμενο που συστηματικά καλλιέργησε, την Ιστορία της Φιλοσοφίας, όσο και σε σχέση με τον ιδιαίτερο προσανατολισμό της σκέψης του και τις μαχητικές του παρεμβάσεις στο δημόσιο πνευματικό χώρο.

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας γεννήθηκε στα Ροϊτικά της Πάτρας στις 23 Ιουλίου 1931. Σπούδασε στην Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και στη Σορβόννη. Στη Γαλλία πήρε πτυχίο φιλοσοφίας και μεταπτυχιακό δίπλωμα ανωτέρων φιλοσοφικών σπουδών. Ακολούθως, ως υπότροφος του Πανεπιστημίου του Εδιμβούργου, εκπόνησε διδακτορική διατριβή με θέμα: «Η νομοθεσία κατά τους πρώιμους Πλατωνικούς Διαλόγους» (*The Idea of legislation in the earlier Platonic Dialogues*). Εκλέχθηκε έκτακτος καθηγητής στην τότε Έδρα της Ιστορίας της Φιλοσοφίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1971 και τακτικός καθηγητής το 1975. Στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ανέπτυξε, κατά τη διάρκεια της θητείας του, σημαντική δραστηριότητα στον ερευνητικό και διδακτικό τομέα των καθηκόντων του. Μετά την επιτυχημένη του σταδιοδρομία στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης υπηρέτησε διαδοχικά στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, στο Πανεπιστήμιο της Κρήτης και στο Πανεπιστήμιο Πατρών.

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας υπήρξε σπουδαίος ερευνητής με διεθνή αναγνώριση και δραστήρια συμμετοχή σε ημερίδες, συμπόσια και συνέδρια στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Αποτύπωση της ερευνητικής του δραστηριότητας είναι το πλούσιο και αξιόλογο συγγραφικό του έργο. Αξίζει να ξεχωρίσουμε εδώ ορισμένα από τα δημοσιεύματά του που δείχνουν το εύρος των ενδιαφερόντων του και την κατεύθυνση της προβληματικής του: *Η πολιτική φιλοσοφία των Κυνικών* (1970), *Η έννοια της προόδου και η μεθοδολογία της ιστορίας* (1970), *Η ιστορικότητα της*

συνείδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού (1974), *Θέματα της φιλοσοφίας του Hegel* (1980), *Η θεωρία της ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre* (1980), *Διαλεκτική και πολιτική στον πρώιμο Μαρξ: τέσσερες μελέτες* (1997), *Ελευθερία και δουλεία στον Αριστοτέλη* (2003).

Με τον ερχομό του στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, ο Αύγουστος Μπαγιόνας έφερε ένα πνεύμα ανανέωσης των φιλοσοφικών σπουδών. Εξαιρετικός δάσκαλος, με μεστό και διαυγή λόγο, χωρίς περιττές ρητορείες, ανοιχτός στο διάλογο και χωρίς ιδεολογικούς αποκλεισμούς στις αναλύσεις του, μπόρεσε να ασκήσει βαθιά επιρροή στους μαθητές του. Η διδασκαλία του ήταν λόγος ενός ελεύθερου ανθρώπου, λόγος διαφωτισμού: κάλυψε σχεδόν όλο το εύρος της Ιστορίας της Φιλοσοφίας. Ο Αύγουστος Μπαγιόνας αφιέρωσε μαθήματα και σεμινάρια στην αρχαία φιλοσοφία (Αρχαία ελληνική ηθική, Σοφιστές, Πλάτων, Αριστοτέλης), στη φιλοσοφία του 17ου αιώνα, στον Σπινόζα, στο Γαλλικό Διαφωτισμό, τον Χέγκελ, τον Μαρξ, τον Σαρτρ και τον Λούκατς. Δίδαξε ακόμα φιλοσοφία της ιστορίας, μια ιδιαίτερα αγαπημένη του θεματική. Τα μαθήματά του συνδέονταν άμεσα με τη σύγχρονη φιλοσοφική προβληματική και αντανακλούσαν την ευρύτατη παιδεία του και την οξυμένη κοινωνική του συνείδηση.

Κατά τη διάρκεια της θητείας του στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης ο Αύγουστος Μπαγιόνας άσκησε με σύνεση και σοβαρότητα τα καθήκοντα που του επέβαλαν τα διάφορα αξιώματα στα οποία εκλέχθηκε. Ως διευθυντής Τομέα, ως πρόεδρος Τμήματος και ως κοσμήτωρ της Φιλοσοφικής Σχολής είχε πάντοτε ως κριτήριο των ενεργειών του την εύρυθμη λειτουργία του πανεπιστημίου και την πρόοδο των μελών του. Εργάστηκε δημιουργικά για την προώθηση της φιλοσοφίας στη χώρα μας και μέσα από την Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία, της οποίας χρημάτισε πρόεδρος. Η παρουσία του στη πνευματική ζωή του τόπου μας με συνεντεύξεις, παρεμβάσεις και διαλέξεις που αναφέρονταν σε θέματα παιδείας, πνευματικού πολιτισμού ή σε κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα υπήρξε έντονη και γόνιμη.

***

Δεν προτίθεμαι να επιχειρήσω εδώ μια διεξοδική αποτίμηση του έργου του, πράγμα που φυσικά θα ήταν αδύνατο. Ωστόσο, η οφειλόμενη τιμή στη μνήμη του θα ήταν ελλιπής χωρίς μια αναφορά σ' αυτό που κυρίως χαρακτήριζε τον στοχασμό του, τη φιλοσοφική του προβληματική. Ο φιλόσοφος Αύγουστος Μπαγιόνας είχε θέσει, κατά τη γνώμη μου, τρεις προτεραιότητες: α) το αίτημα για μια ιστορική κατανόηση του φιλοσοφικού στοχασμού, β) το αίτημα για μια ορθολογική προσέγγιση του πραγματικού, και γ) το αίτημα για κοινωνική και πολιτική μεταβολή στην κατεύθυνση μιας ορθολογικά συγκροτημένης κοινωνίας.

Η φιλοσοφία και η ιστορία της

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας, τόσο με ειδικές αναφορές όσο και συνολικά με το συγγραφικό και διδακτικό έργο του, υπερασπίστηκε μια συγκεκριμένη αντίληψη για τη φιλοσοφία και την ιστορία της, την ανασύνθεση δηλαδή του φιλοσοφικού στοχασμού του παρελθόντος στο παρόν. Υπερασπίστηκε τη θέση ότι η φιλοσοφία δεν μπορεί να κατανοηθεί ανεξάρτητα από την ιστορία της και ότι η ιστορικότητα της φιλοσοφίας είναι ουσιαστικός προσδιορισμός της. Η φιλοσοφία και η ιστορία της είναι αλληλένδετα. Αυτό σημαίνει ότι οφείλουμε να αντιμετωπίζουμε κάθε φορά τη φιλοσοφία ως αποτέλεσμα της εξέλιξής της, σε σχέση με τις γενικότερες συνάφειές της, το διανοητικό, κοινωνικό και ευρύτερα ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσής της.

Η ιστορικότητα του φιλοσοφικού στοχασμού θέτει ένα μείζον ζήτημα για τον ιστορικό της φιλοσοφίας: ποιος είναι ο ενδεδειγμένος τρόπος, η κατάλληλη μέθοδος που θα πρέπει να ακολουθήσει ο ιστορικός της φιλοσοφίας στην προσπάθειά του να ανασυνθέσει τον φιλοσοφικό στοχασμό του παρελθόντος στο παρόν. Η θέση που υπερασπίστηκε ο Αύγουστος Μπαγιόνας σαφώς διαφοροποιείται από την ερμηνευτική παράδοση της αυτονομίας του κειμένου καθώς και από την άποψη ότι το πλαίσιο αναφοράς του ιστορικού της φιλοσοφίας δεν μπορεί να είναι άλλο από εκείνο της παράδοσης των φιλοσοφικών κειμένων που οριοθετούν τον ορίζοντα μέσα στον οποίο κινείται ο εκάστοτε φιλόσοφος. Ο ορίζοντας της γλώσσας του φιλοσοφείν, ο ορίζοντας των φιλοσοφικών κειμένων που ενδεχομένως έχει υπόψη του ο εκάστοτε φιλόσοφος, δεν είναι παρά ένα πρώτο επίπεδο αναφοράς για την κατανόηση της σκέψης ενός φιλοσόφου. Οι συζητήσεις που αναπτύχθηκαν γύρω από τον Quentin Skinner και τη σχολή του στο Καίμπριτζ έδειξαν τα όρια αυτής της προβληματικής¹. Όπως είναι γνωστό, η «γλωσσική στροφή» στη φιλοσοφία έχει από καιρό εξαντλήσει τα όριά της. Την έχει διαδεχθεί η «ιστορική στροφή» και γενικότερα η στροφή προς το ευρύτερο διανοητικό, κοινωνικό και ιστορικό πλαίσιο αναφοράς που οριοθετεί την εκάστοτε φιλοσοφική προβληματική.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 η στροφή αυτή παίρνει συγκεκριμένη μορφή με τη σύσταση της «Βρετανικής Εταιρείας για την Ιστορία της Φιλοσοφίας» [British Society for the History of Philosophy] και την έκδοση του περιοδικού της: *British Journal for the History of Philosophy*. Ο εκδότης του περιοδικού σημειώνει χαρακτηριστικά στο Editorial:

Πρωταρχικός σκοπός του περιοδικού είναι να προωθήσει την κατανόηση της ιστορίας της φιλοσοφίας μέσα από μια περιεκτικότερη αποτίμηση του έργου των φιλοσόφων του παρελθόντος που θα βασίζεται σε μια σε βάθος μελέτη των κειμένων τους, και μέσα από μια επαρκή γνώση του πλαισίου –διανοητικού, πολιτικού και κοινωνικού– μέσα στο οποίο δημιουργήθηκαν τα κείμενα².

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας, σαφώς διαφοροποιείται και από εκείνους που ενδεχομένως υποστηρίζουν ότι η φιλοσοφία θα πρέπει να γίνεται κατανοητή ανεξάρτητα από τις επιστήμες, την πολιτική και το ιστορικό γίνεσθαι, γιατί τάχα ο φιλοσοφικός λόγος λειτουργεί ως μια αυτόνομη πνευματική δραστηριότητα, ανεξάρτητα από το χρόνο και την ιστορία, και γιατί η φιλοσοφία προάγεται μόνο μέσα από τον ερμηνευτικό διάλογο με τα σημαντικά κείμενα του παρελθόντος³. Η άποψη ότι η αναφορά σε εξωκειμενικούς παράγοντες ή η «αναγωγή» των κειμένων στους κοινωνικούς, πολιτικούς, οικονομικούς, ψυχολογικούς ή άλλους παράγοντες που τα καθορίζουν, αποτελεί απομάκρυνση από τη φιλοσοφία και «μετάβασιν εις άλλο γένος», δηλαδή σ' εκείνο της ιστορίας των ιδεών, είναι μια προφανώς εσφαλμένη άποψη και οπωσδήποτε ασυμβίβαστη με τον τρόπο που ο Αύγουστος Μπαγιόνας ασκούσε τη φιλοσοφία ως ερευνητής, συγγραφέας και ακαδημαϊκός δάσκαλος.

Όπως προκύπτει από τις αναλύσεις του Μπαγιόνα για τη φιλοσοφία του Hegel και του Spinoza, καθώς και από τις μελέτες του για τον 17ο Αιώνα και το Γαλλικό Διαφωτισμό, η κατανόηση του φιλοσοφικού στοχασμού είναι άμεσα συνδεδεμένη όχι μόνο με την ιστορία του, αλλά και με τους εκάστοτε ιστορικούς, διανοητικούς και κοινωνικούς παράγοντες σε σχέση με τους οποίους διαμορφώνεται. Στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης του για τον Spinoza, όπως ρητά δηλώνει,

εξετάζονται τα κύρια χαρακτηριστικά της σκέψης του Spinoza σε σχέση με τις πολιτικές εξελίξεις, την τεχνολογία, την οικονομία, τον τρόπο ζωής και την εξέλιξη του θρησκευτικού συναισθήματος στις «Ηνωμένες Επαρχίες» κατά το δέκατο έβδομο αιώνα. Γίνεται [επίσης] προσπάθεια να εξηγηθεί η φιλοσοφία του Spinoza σαν ιδεολογία που καθιστά αποδεκτό ηθικά και λογικά τον τρόπο διακυβέρνησης του Jan de Witt και την «ελεύθερη πολιτεία» που θέλησε να εδραιώσει⁴.

Εξάλλου, αναφερόμενος στον Χαράλαμπο Θεοδωρίδη και το έργο του, επισημαίνει πως ένα χαρακτηριστικό των έργων του *Εισαγωγή στη Φιλοσοφία* και *Επίκουρος* είναι «η επίγνωση της συνάφειας ανάμεσα στη φιλοσοφία και την ιστορία της καθώς και της συνάφειας ανάμεσα στην ιστορία της φιλοσοφίας και την κοινωνική ιστορία». Ο Μπαγιόνας κάνει λόγο για τον ιστορικό τρόπο προσέγγισης της φιλοσοφίας στον Θεοδωρίδη, επισημαίνοντας ωστόσο ότι η ιστορική αναδρομή δεν έχει μουσειακό χαρακτήρα και ότι η μελέτη του παρελθόντος της φιλοσοφίας δεν είναι αυτοσκοπός. Για τον Θεοδωρίδη, παρατηρεί ο Μπαγιόνας, «η αναφορά στο παρελθόν της φιλοσοφίας είναι αναγκαία για το φωτισμό των νοητικών κατευθύνσεων του παρόντος. Αυτό συμβαίνει γιατί το παρόν, αν και διαφορετικό από το παρελθόν, προετοιμάζεται από αυτό. Δεν εμφανίζεται ξαφνικά, όπως η Αθηνά από το κεφάλι του Δία»⁵. Το ζητούμενο, επομένως, δεν είναι μια αντικειμενική ανασύνθεση της ιστορίας της φιλοσοφίας τέτοια που να ταυτίζεται με την ισοπεδωτική και εν τέλει μη αντικειμενική αμεροληψία και ουδετερότητα. Μια τέτοια αμερολη-

ψία που «θα απέδιδε ίση σημασία και σπουδαιότητα σε όλα τα φιλοσοφικά ρεύματα, όλες τις φιλοσοφικές σχολές και τάσεις», αγνοεί αυτό που είναι ουσιώδες στην ίδια την εξέλιξη του φιλοσοφικού στοχασμού. Επειδή για τον Θεοδωρίδη η φιλοσοφία είναι σε τελευταία ανάλυση «πολιτική μεταφρασμένη σ' έννοιες και συλλογισμούς», η ιστορία της φιλοσοφίας πρέπει να αντιμετωπιστεί σε συνάρτηση με τους όρους διαμόρφωσής της, σε συνάρτηση με τις αντιθέσεις που την προσδιορίζουν. Μια τέτοια αντίθεση είναι η πάλη ανάμεσα στον ιδεαλισμό και τον υλισμό. Ο Θεοδωρίδης σωστά, επίσης, συνδέει τον υλισμό με τον ορθολογισμό και τον ιδεαλισμό με μια, λανθάνουσα έστω, τάση προς τον ανορθολογισμό⁶. Οι παρατηρήσεις του Μπαγιόνα σχετικά με το πώς κατανοούσε ο Θεοδωρίδης την ιστορία της φιλοσοφίας είναι δηλωτικές και της δικής του θέσης.

Στον *Επίκουρο* ο Θεοδωρίδης γράφει ότι η ιστορία της φιλοσοφίας είναι πάλη του ιδεαλισμού και του υλισμού. Από την *Εισαγωγή* και πιο πολύ από τον *Επίκουρο* προκύπτει ότι ο υλισμός, δηλαδή κάθε θεωρία που επιδιώκει να ερμηνεύσει τη φυσική, ιστορική και συνειδησιακή εξέλιξη χωρίς μυστικιστικές ή μυθικές επικαλύψεις, μας δίνει πιο αντικειμενική εικόνα για τη σχέση φιλοσοφίας και ειδικών επιστημών, φιλοσοφίας και κοινωνίας, φιλοσοφίας και ψυχολογικής εξέλιξης, άρα, και για τη φιλοσοφία γενικά, από τον ιδεαλισμό⁷.

Επιπλέον, «ο υλισμός συνδέεται με τον ορθολογισμό», ενώ «ο ιδεαλισμός ερμηνεύει τη γνώση σε σχέση με το υποκείμενό της, την πραγματικότητα σε σχέση με την ιδέα και το πνεύμα, ή σε σχέση με συνειδησιακά δεδομένα». Εν τέλει, ο ιδεαλισμός καταλήγει σε φανταστικές υποστασιοποιήσεις και γι' αυτό τείνει να υπονομεύσει τη διάκριση ανάμεσα στο πραγματικό και το φανταστικό, την επιστήμη και το μύθο. Άμεσα ή έμμεσα τείνει να εκθρέψει εξωλογικές δοξασίες⁸.

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας, θα συμεριζόταν ανεπιφύλακτα τη θέση που διατύπωσε ο Jonathan Rée ότι η παραδοσιακή Ιστορία της Φιλοσοφίας ή η «Ορθόδοξη Ιστορία της Φιλοσοφίας», όπως την ονομάζει, αγνοεί ή αδιαφορεί για την ιστορικότητα της φιλοσοφίας και λειτουργεί ουσιαστικά ως ιδεολογία που συστηματικά διαστρεβλώνει τις ιδέες των μεγάλων φιλοσόφων. Η ιστορία της φιλοσοφίας αυτού του είδους που αντιμετωπίζει ανιστορικά τη φιλοσοφία, έξω δηλαδή από το χρόνο και την ιστορία, στην πραγματικότητα συγκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο τα διάφορα φιλοσοφικά προβλήματα και οι πιθανές φιλοσοφικές 'θέσεις' διαφέρουν από ιστορική άποψη, καθώς και τους τρόπους με τους οποίους το παρόν παράγεται από το παρελθόν. Ούτε βεβαίως αντιμετωπίζει το πρόβλημα που αφορά τον τρόπο με τον οποίο διευρύνθηκαν και αναπτύχθηκαν τα διανοητικά αποθέματα της ανθρωπότητας ή τον τρόπο με τον οποίο μπορούν ενδεχομένως να γίνουν υλικές παραγωγικές δυνάμεις. Ακόμη λιγότερο την ενδιαφέρει να αποτυπώσει το ρόλο των φιλοσόφων σ' αυτές τις εξελίξεις. Στην πραγματικότητα, αυτή η ψευδεπίγραφη ιστορία της φιλοσοφίας

παρουσιάζει τη φιλοσοφία ως έναν αυτόνομο, αιώνιο τομέα διανοητικής παραγωγής, όπου μάχες ανάμεσα στους επαγγελματίες φιλοσόφους διεξάγονται από την αρχή του χρόνου. Κανένας δεν αναλαμβάνει την ευθύνη γι' αυτόν τον περίεργο γόνο μιας κακής ιστοριογραφίας· αλλά στα ασύνειδα βάθη της ακαδημαϊκής και διανοητικής ζωής, η Ιστορία της Φιλοσοφίας εξακολουθεί να είναι ενεργώς παρούσα όσο ποτέ άλλοτε. Αναπαράγουν σταθερά μια παρανοϊκή εικόνα της φιλοσοφίας ως ένα είδος ανιστορικού χωρίς σώμα πνεύματος, με μια δική του ιστορία που πηγαίνει πίσω σαν ένα τούνελ δια μέσου των αιώνων. Πρόκειται για έναν από τους πλέον ισχυρούς διανοητικούς μας μύθους⁹.

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας διαφωνούσε πλήρως με όσους αντιμετωπίζουν τη φιλοσοφία ανεξάρτητα από τις κοινωνικές και ιστορικές της συνιστώσες και προωθούν μια τάχα ουδέτερη και αντικειμενική προσέγγιση του φιλοσοφικού στοχασμού. Πρόκειται για μια σαφώς συντηρητική αντίληψη του φιλοσοφείν, προσαρμοσμένη έντεχνα στις απαιτήσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας. Οι οπαδοί της άποψης αυτής δεν θέλουν να δεχθούν τη θέση που επιβεβαιώνει η ίδια η ιστορία της φιλοσοφίας ότι στην ιστορική πορεία του φιλοσοφικού στοχασμού διατυπώνονται ιδέες και απόψεις που συμβαίνει να ξεκινούν από διαφορετικές προϋποθέσεις, ιδέες και απόψεις που άλλοτε στηρίζουν την κυρίαρχη ιδεολογία και άλλοτε την αμφισβητούν. Αρκεί να αναφερθεί κανείς στην αντίθεση υλισμού και ιδεαλισμού, ορθολογισμού και εξωλογικού στοχασμού, δογματικής και κριτικής σκέψης. Οι αντιθέσεις αυτές αποτελούν κυρίαρχες παραμέτρους στις αναλύσεις του Μπαγιόνα και είναι αυτές οι αντιθέσεις που οδηγούν την προβληματική του στην υιοθέτηση της μαρξιστικής θέσης για το γίγνεσθαι της ιστορίας και τη φύση του φιλοσοφικού στοχασμού¹⁰.

Ο Μπαγιόνας ακολουθεί, σε ό,τι αφορά την κατανόηση του ιστορικού γίγνεσθαι και την ιστορία της φιλοσοφίας, την εγγελιανή-μαρξιστική θέση. Ο Λούκατς εκφράζει αυτή τη θέση με σαφήνεια στην *Καταστροφή του Λογικού* και στη μελέτη του για τον νεαρό Χέγκελ. Γράφει σχετικά:

Η ιστορία της φιλοσοφίας, όπως η ιστορία της τέχνης και της λογοτεχνίας, δεν είναι ποτέ απλώς μια ιστορία φιλοσοφικών ιδεών ή ακόμα προσωπικοτήτων, όπως νομίζουν οι αστοί ιστορικοί της φιλοσοφίας. Τα προβλήματα, και οι κατευθύνσεις προς τις οποίες θα μπορούσαν να λυθούν, τίθενται στη φιλοσοφία από την εξέλιξη των παραγωγικών δυνάμεων, από τις κοινωνικές εξελίξεις και την ανάπτυξη της ταξικής πάλης¹¹.

Εξάλλου, αναφερόμενος στον Ένγκελς, υποστηρίζει:

Ο Ένγκελς δείχνει επανειλημμένα ότι τα διάφορα φιλοσοφικά συστήματα πραγματι αρχίζουν με τα προβλήματα που οι προγενέστεροι φιλόσοφοι άφησαν άλυτα, αλλά ως διαλεκτικός υλιστής δείχνει επίσης ξανά και ξανά ότι αυτή η καθαρά φι-

λοσοφική ανάλυση είναι περιφερειακή προς την πραγματική ανάλυση και ότι ο ιστορικός της φιλοσοφίας πρέπει να προχωρήσει προς τα πραγματικά, τα υποκείμενα αντικειμενικά θεμέλια της φιλοσοφικής δραστηριότητας¹².

Την ίδια θέση, αλλά με κάπως διαφορετικό τρόπο, εκφράζει και ο Αντόνιο Γκράμσι στα *Τετράδια της Φυλακής*. Αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα της σχέσης της φιλοσοφίας με την ιστορία της, παρατηρεί:

Είναι ανάγκη να αρνηθούμε την ύπαρξη μιας «απόλυτης φιλοσοφίας», αφηρημένης και θεωρησιακής· δηλαδή τη φιλοσοφία που «προκύπτει» από την προηγούμενη φιλοσοφία και κληρονομεί απ' αυτή τα λεγόμενα «υπέρτατα προβλήματα» ... Η προτεραιότητα περνά στην πράξη, στην πραγματική ιστορία των αλλαγών στις κοινωνικές σχέσεις, από τις οποίες ... προκύπτουν τα προβλήματα που η φιλοσοφία πραγματεύεται και αναπτύσσει¹³.

Στην πραγματικότητα, η θέση του Μπαγιόνα για τη φιλοσοφία και την ιστορία της υπαγορεύεται από το αίτημα του ορθού λόγου για συγκεκριμένη κατανόηση του πραγματικού, για μια κατανόηση που απορρίπτει την καταφυγή στο υπερβατικό ως τρόπο πραγμάτευσης των φιλοσοφικών προβλημάτων. Δεν είναι επομένως τυχαίο που συναντά το διαλεκτικό ορθολογισμό.

Ορθολογισμός και εξωλογικός δογματισμός

Ο Μπαγιόνας υιοθετεί τον μαρξισμό ως μια από τις πιο γόνιμες μορφές του σύγχρονου ορθολογισμού. Στην αντίληψή του ο φιλοσοφικός στοχασμός οφείλει να διακρίνεται αυστηρά από τις διάφορες χαοτικές μορφές στοχασμού, την κενολογία και τη ρητορεία. Οφείλει επίσης να διακρίνεται και από όλες εκείνες της μορφές έκφρασης οι οποίες δεν προϋποθέτουν κριτήρια με βάση τα οποία επαληθεύονται ή διαψεύδονται οι προτάσεις που διατυπώνουμε για τον άνθρωπο, τη φύση και την κοινωνία και γίνεται η διάκριση ανάμεσα στην αλήθεια και την πλάνη. Ο φιλοσοφικός στοχασμός είναι πρωταρχικά μια έλλογη ανθρώπινη δραστηριότητα· είναι, όπως θα το έθετε ο Χέγκελ, μια έλλογη κατανόηση του πραγματικού. Γι' αυτό δεν είναι και δεν θα μπορούσε να είναι μια φυγή στο επέκεινα ή στο παράλογο, στο εξωλογικό¹⁴. Ο Αύγουστος Μπαγιόνας καλλιεργούσε τον κλασικό και σύγχρονο ορθολογισμό και από τα πρώτα του δημοσιεύματα είχε ανοιχτό μέτωπο κατά του «εξωλογικού δογματισμού», της πεποίθησης, δηλαδή, ότι το βίωμα και η συγκίνηση είναι πηγή της γνώσης και κριτήριο για τη διάκριση αλήθειας και πλάνης¹⁵. Πολλοί θα γνωρίζουν ενδεχομένως τις διαμάχες του με τους νεορθόδοξους ή τους εκφραστές της «νέας θεολογίας».

Η σύγκρουσή του με τους νεορθόδοξους βασιζόταν στην πεποίθησή του ότι ο φιλοσοφικός στοχασμός είναι στην ουσία του μια ορθολογική δραστηριότητα και ότι οι απόψεις των νεορθοδόξων εξέφραζαν μια ανορθόλογη σκοταδιστική ιδεολογία που η Αριστερά όφειλε να αντιμετωπίσει. Η πολεμική του προς την ιδεολογία αυτή θα μπορούσε να συνοψιστεί στα εξής: 1) Το ρεύμα των νεορθοδόξων συγχέει ή ταυτίζει τη φιλοσοφική με τη θεολογική αλήθεια και γι' αυτό τείνει να μη διακρίνει τη φιλοσοφία από τη θεολογία. 2) Μέσα από το πρίσμα μιας ιδιόμορφης θεολογίας όπου το μεταφυσικό στοιχείο της ορθόδοξης πίστης υποκαθίσταται από το μυστικο-ερωτικό βίωμα ή το «μανικό έρωτα» επιχειρείται μια εξιδανίκευση της εικόνας του Βυζαντίου. 3) Στην κατεύθυνση αυτή προβάλλεται μια κατανόηση του πραγματικού, ιστορικού κόσμου μέσα από μια σχηματική «διαλεκτική» που λειτουργεί με ανιστορικές και επιστημονικά αναπόδεικτες αντιθέσεις. Η αντίθεση Ανατολής-Δύσης, δυτικού ορθολογισμού και ανατολικού ή ελληνορθόδοξου τρόπου σκέψης ανάγεται σε άξονα κατανόησης του σύγχρονου κόσμου. 4) Οι νεορθόδοξοι αντλούν και προεκτείνουν το βυζαντινό μυστικισμό που γονιμοποιείται από την παράδοση των Ρώσων θεολόγων της διασποράς και τη σημαντική επιρροή του Χάιντεγκερ. Στρέφονται κατά του δυτικού ορθολογισμού και τείνουν να υποβαθμίζουν την επιστήμη και την τεχνική που, όπως είναι γνωστό, αποτελούν τα χαρακτηριστικά της νεοτερικότητας. Η αποδοκιμασία του διαφωτισμού και των εκφραστών του, ιδιαίτερα του νεοελληνικού διαφωτισμού, είναι συστατικό στοιχείο της προβληματικής τους. 5) Στη βάση αυτών των επιλογών τους διαμορφώνουν μια ιδεολογία ουσιαστικά ρατσιστική, εθνικιστική και σκοταδιστική, την οποία προτείνουν ως λύση στα κοινωνικά και πολιτικά αδιέξοδα του παρόντος, αλλά και ως αποτελεσματικό φάρμακο κατά του μαρξισμού και της αριστερής σοσιαλιστικής προοπτικής. 6) Τέλος, η φυγή των νεορθοδόξων στο μυστικισμό και τον εξωλογικό δογματισμό εκφράζεται κατά κανόνα, όπως είναι φυσικό, με ανακρίβειες και ακαταληψίες και ο λόγος τους είναι συχνά ασυνάρτητος και παραληρηματικός¹⁶.

Χωρίς να παρερμηνεύουμε τη σκέψη του, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η υπεράσπιση του ορθού λόγου από τον Αύγουστο Μπαγιόνα συνδεόταν με την εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο λογικό, τον επιστημονικό τρόπο σκέψης, τη συστηματική έκφραση του στοχασμού και τον κριτικό έλεγχο των προτάσεων. Συνδεόταν επίσης με την πολεμική εναντίον των διαφόρων μορφών ανορθολογισμού, σκοταδισμού και μυστικισμού, τις οποίες θεωρούσε τροχοπέδη για την πνευματική πρόοδο του τόπου μας. Υπερασπιζόμενος το Διαφωτισμό, παρατηρούσε:

Η πάλη εναντίον του σημερινού σκοταδισμού, που εκφράζεται με μεγάλη ποικιλία ανορθόλογων μορφών, από τις ναζιστικές και φασιστικές δοξασίες παλαιότερα ως τις κατάρεις κατά της επιστήμης και της τεχνικής, τις απόψεις ότι για οτιδήποτε

μπορεί να λεχθεί οτιδήποτε, τη δικαίωση του αναχωρητισμού και της συμπεριφοράς φυγής, την αναζήτηση ατομικών λύσεων σήμερα, προϋποθέτει μεταξύ άλλων μια αποκατάσταση του Διαφωτισμού ...¹⁷.

Διαλεκτικός ορθολογισμός και ιστορία

Ο Μπαγιόνας καταδίκασε τα διάφορα σκοταδιστικά ιδεολογήματα και προσδοκούσε την επικράτηση του διαλεκτικού ορθολογισμού, που σαφώς συνδεόταν με τη μαρξιστική σκέψη και το αριστερό επαναστατικό κίνημα. Ο διαλεκτικός ή μαρξιστικός ορθολογισμός, όπως τον εννοούσε ο Μπαγιόνας, αφομοιώνει τις βασικές παραμέτρους του κλασικού ορθολογισμού και διαφωτισμού σε μια ευρύτερη αντίληψη. Σ' αυτή την εκδοχή του ορθολογισμού ενσωματώνονται τα εξής χαρακτηριστικά του κλασικού ορθολογισμού: η εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο λογικό και η πίστη στη δυνατότητα τελειοποίησης της ανθρώπινης σκέψης, η πεποίθηση ότι η γνώση είναι δυνατή και ότι αποτελεί μια προοδευτική διαδικασία –αυτό που δεν γνωρίζουμε τώρα δεν ταυτίζεται αναγκαστικά μ' αυτό που δεν θα μάθουμε ποτέ– η άρνηση της αυθεντίας, των προλήψεων και των δεισιδαιμονιών, η κριτική του συγκινησιακού και μυθικού τρόπου σκέψης, ο κριτικός έλεγχος των πεποιθήσεων, η ανάγκη να αποδεικνύουμε και να επαληθεύουμε τους ισχυρισμούς μας και γενικά η κριτική σκέψη. Ο διαλεκτικός ή μαρξιστικός ορθολογισμός δεν νοείται χωρίς αυτά τα χαρακτηριστικά. Η διεύρυνση του ορθολογικού τρόπου σκέψης που προτείνεται σημαίνει την αναγνώριση της ιστορικής και κοινωνικής διάστασης της γνώσης καθώς επίσης του ρόλου των αντιφάσεων σε ό,τι αφορά την ιστορική και κοινωνική εξέλιξη και την επιστημονική σκέψη. Επιπλέον, αναγνωρίζεται η σημασία της συνολικής θεώρησης των δεδομένων που ερευνούμε: «δεν πρέπει να απομονώνουμε ορισμένα στοιχεία και να προσπαθούμε να τα κατανοήσουμε καθαυτά, αλλά πρέπει να τα συσχετίζουμε με την ενότητα στην οποία ανήκουν». Οι έννοιες της ιστορικότητας, της αντίφασης και της ολότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με τον διαλεκτικό ορθολογισμό που βεβαίως δεν νοείται αποκομμένος από τις επιστήμες του ανθρώπου και τη φιλοσοφία¹⁸.

Ο Αύγουστος Μπαγιόνας συνέδεε την ορθολογική σκέψη και κριτική με το αίτημα για τη διαμόρφωση μιας πιο δίκαιης κοινωνίας: μιας κοινωνίας που θα βασιζόταν στην ελευθερία και στην ισότητα. Δεν είναι τυχαίο ότι στη σκέψη του ήταν πάντοτε παρούσα η προβληματική της κατανόησης του γίγνεσθαι της ιστορίας, καθώς και η προβληματική της ορθολογικής ανασυγκρότησης της κοινωνίας. Το ενδιαφέρον του αυτό καταδεικνύεται όχι μόνο από το ερευνητικό και διδακτικό του έργο, αλλά και από τη σύνδεση του με τη θεωρητική πρακτική του αριστερού κινήματος στη χώρα μας. Συμμετείχε ενεργά στις θεωρητικές αναζητήσεις γύρω από τη σκέψη του

Μαρξ, ιδιαίτερα κατά την περίοδο μετά τη μεταπολίτευση, δημοσίευσε σειρά σχετικών μελετών και πρόβαλε το έργο και τη σκέψη ελλήνων μαρξιστών¹⁹.

Οι μελέτες του για τον Μαρξ προβάλλουν μian αυτόνομη και δημιουργική πρόσληψη της μαρξιστικής προβληματικής και αναδεικνύουν τον συγγραφέα τους ως άξιο συνεχιστή των προκατόχων του (Γληνός, Θεοδωρίδης, Ιμβριώτης). Ο Μπαγιόνας υποβάλλει σε κριτικό έλεγχο τις τρέχουσες ερμηνείες της μαρξιστικής σκέψης, ανασυνθέτει με βάση τα κείμενα των κλασικών του Μαρξισμού και τα πορίσματα των κοινωνικών επιστημών την προβληματική του Μαρξισμού για τα κρίσιμα ζητήματα του παρόντος και θέτει ερωτήματα που αφορούν τη θεωρητική πρακτική και την τακτική του αριστερού κινήματος. Στην κατεύθυνση αυτή δεν δίστασε να συγκρουστεί με τις ιδεολογικές και πολιτικές επιλογές των οργανωμένων αριστερών δυνάμεων, όταν έκρινε ότι υποτάσσουν την αλήθεια στην πολιτική σκοπιμότητα. Ο Μπαγιόνας θεωρούσε πως ο «Μαρξισμός είναι Διαφωτισμός» ή, ακριβέστερα, η ολοκλήρωση του διαφωτισμού. Γι' αυτό θεωρούσε πως καμιά έκπτωση στην μαρξιστική θεωρία δεν ήταν αναγκαία, εκτός και αν κάποια πορίσματά της διαψεύδονταν από την επιστημονική πρακτική ή αν η ίδια η θεωρία κρινόταν στο σύνολό της λανθασμένη. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο μαρξιστής Μπαγιόνας υποστήριξε την επαναστατική φύση της μαρξιστικής θεωρίας και έμεινε ως το τέλος της ζωής του συνεπής στις ιδέες και τις θέσεις του. Γι' αυτόν, η ρήση του Σαρτρ ότι ο μαρξισμός είναι «η αξεπέραστη φιλοσοφία της εποχής μας»²⁰ θα μπορούσε να έχει και σήμερα νόημα, αν παραμερίζαμε τις μονομερείς και εσφαλμένες κριτικές και ερμηνείες της μαρξικής σκέψης και υιοθετούσαμε τις αναλύσεις του Μαρξ για το γίγνεσθαι της ιστορίας, χωρίς να τις υποτάσσουμε στις σκοπιμότητες της τρέχουσας πολιτικής πρακτικής. Καθώς το θέτει:

Πολλές φορές ελέχθη ότι η μεταμοντέρνα, ανορθόλογη εποχή μας διαψεύδει την περίφημη ρήση του Σαρτρ ότι ο μαρξισμός είναι η αξεπέραστη φιλοσοφία της εποχής μας. Ο Σαρτρ δεν εννοούσε με τη ρήση του αυτή ότι ο μαρξισμός δεν είναι δυνατόν να ξεπεραστεί και ότι αποτελεί ένα είδος *philosophia perennis*. Εννοούσε μόνον ότι ο μαρξισμός δεν έχει ξεπεραστεί προς το παρόν γιατί δεν έχουν ακόμα δημιουργηθεί οι ιστορικοκοινωνικές συνθήκες που θα επέτρεπαν το ξεπέρασμά του. Αν γίνει δεκτή η ερμηνεία αυτή της ρήσης του Σαρτρ και αν παραμερισθούν οι εύλογες επιφυλάξεις για τον φιλοσοφικό χαρακτήρα του μαρξισμού το συμπέρασμα [στο οποίο μπορούμε να καταλήξουμε] είναι ότι ο μαρξισμός είναι πράγματι η αξεπέραστη φιλοσοφία της εποχής μας²¹.

Στις μελέτες του για τον Μαρξ ο Μπαγιόνας εστιάζει το ενδιαφέρον του σε μια σειρά από κρίσιμα ζητήματα της μαρξιστικής προβληματικής. Ωστόσο, κυρίαρχη θέση των αναλύσεών του είναι ότι στη μαρξιστική προβληματική η ιστορία είναι η θεμελιώδης επιστήμη του ανθρώπου²². Ο Μπαγιόνας αναφέρεται στις αναλύ-

σεις της Γερμανικής Ιδεολογίας και στις μελέτες για την Πάλη των τάξεων στη Γαλλία και τη 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, καθώς επίσης στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο και σ' άλλα κείμενα του Μαρξ, για να υποστηρίξει τη θέση ότι ουσιαστικά η ιστορική θεώρηση αποτελεί το γενικό πλαίσιο αναφοράς για την ερμηνεία του πραγματικού. Η θεωρία της ιστορίας ή η υλιστική αντίληψη για την ιστορία που προτείνει ο Μαρξ αποτελεί υπέρβαση αλλά και ολοκλήρωση της φιλοσοφίας της ιστορίας του Χέγκελ, όπως η υλιστική διαλεκτική αποτελεί υπέρβαση και ολοκλήρωση τόσο της ιδεαλιστικής εγελιανής διαλεκτικής όσο και του προμαρξιστικού μεταφυσικού υλισμού. Στην πραγματικότητα, η διαλεκτική θεώρηση του πραγματικού είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας.

Η διαλεκτική θα μπορούσε να οριστεί ως η επιστήμη της ιστορικής εξέλιξης της φύσης, της κοινωνίας και της ανθρώπινης σκέψης ή ως «λογική και θεωρία ενός εξελισσόμενου, ιστορικού 'είναι', που παίρνει τη μορφή της συνείδησης, της φύσης και της κοινωνίας». Η διαλεκτική διακρίνεται σαφώς από τη μεταφυσική ή το μεταφυσικό τρόπο σκέψης, εφόσον με τον όρο αυτόν εννοούμε εκείνον τον τρόπο σκέψης που «εξετάζει το καθένα από τα αντικείμενά του ανεξάρτητα από τη μεταβολή του και τη σχέση του με τα άλλα αντικείμενα»²³. Θα μπορούσε, λοιπόν, να υποστηρίξει κανείς ότι ο μαρξισμός προεκτείνει τον διαλεκτικό ορθολογισμό του Χέγκελ, αλλά και τον ορθολογισμό του διαφωτισμού που προϋποθέτει την πίστη στο ανθρώπινο λογικό, την πίστη στην επιστήμη. Καθώς εύστοχα παρατηρεί:

Ο μαρξισμός, ως πολύτιμο στοιχείο της ορθολογικής παράδοσης και παιδείας ταιριάζει μόνο με το είδος εκείνο της έλλογης πίστης που έχει ως αντικείμενο τις υποθέσεις που συγκροτούν μια επιστημονική θεωρία, όσο δεν έχουν πλήρως επαληθευτεί. Ο μαρξισμός είναι επιστήμη κατά το μέτρο που είναι μέθοδος ανάλυσης συνειδησιακών, κοινωνικών και ιστορικών φαινομένων η οποία θεμελιώνεται, όπως συμβαίνει με κάθε επιστήμη, σε ορισμένες θεωρητικές υποθέσεις και της οποίας τα προσωρινά συμπεράσματα υπόκεινται σε διαρκή έλεγχο²⁴.

Σύμφωνα με τις αναλύσεις του Μπαγιόνα, ο μαρξισμός είναι ορθολογισμός, είναι διαφωτισμός, είναι επιστήμη. Είναι ένα ισχυρό εργαλείο για την ερμηνεία του πραγματικού, ιδιαίτερα του κοινωνικού είναι, στο οποίο βεβαίως εντάσσεται και η θεωρία για το κράτος και την πολιτική. Η ιστορική θεώρηση του κράτους και της οργανωμένης πολιτικής εξουσίας και ο προσδιορισμός των παραμέτρων που τα αποσαφηνίζουν –ιδιαίτερα οι ταξικές συνιστώσες, και της ιδεολογίας που τα δικαιολογεί– συνιστούν σημαντική συμβολή στην κατανόηση του κοινωνικού είναι.

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής και με αφετηρία το «συγκεκριμένο και συνολικό άνθρωπο», τον άνθρωπο ως βιολογικό, ιστορικό και κοινωνικό ον, ο μαρξισμός υποβάλλει σε αυστηρή κριτική το αστικό κράτος ως αντικείμενο θρησκευ-

τικής πίστης, ως μια υπερβατική οντότητα που ενδεχομένως μπορεί να ρυθμίζει τις κοινωνικές αντιθέσεις και συγκρούσεις. Η κριτική αυτή προϋποθέτει την κοινωνική κριτική που αποκαλύπτει τον ιστορικό χαρακτήρα και την ταξική φύση του αστικού κράτους και οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, όπως κάθε ιστορικό φαινόμενο, το αστικό κράτος υπόκειται στο νόμο της αλλαγής. Ο ιστορικός χαρακτήρας του κράτους είναι άμεσα συνυφασμένος με το συγκεκριμένο άνθρωπο, δηλαδή τον άνθρωπο ως ιστορικό και κοινωνικό ον και, βεβαίως, ως αισθητό και σωματικό ον. Καθώς τονίζει ο Μαρξ, «ο άνθρωπος είναι ιστορικό και κοινωνικό ον ακριβώς γιατί είναι αισθητό και σωματικό ον»²⁵.

Η ιστορική-κοινωνική κριτική του αστικού κράτους συμπληρώνεται από την φιλοσοφική κριτική. Η φιλοσοφική κριτική που, σύμφωνα με τον Μαρξ, βρίσκεται στην 'υπηρεσία της ιστορίας', «από επιστημολογική άποψη προϋποθέτει, προεκτείνει και ταυτόχρονα θεμελιώνει λογικά την ιστορική κριτική». Θα μπορούσαμε να ορίσουμε τη φιλοσοφική κριτική ως ένα «σύστημα κατηγοριών με το οποίο αποσαφηνίζεται ο ιστορικός χαρακτήρας του κράτους, που οφείλεται στο γεγονός ότι είναι προϊόν της ιστορικής εξέλιξης και εξελισσόμενο φαινόμενο»²⁶. Ουσιαστικά, η ιστορική και φιλοσοφική κριτική απομυθοποιούν το αστικό κράτος και προετοιμάζουν την επαναστατική-απελευθερωτική πράξη. Ο Μαρξ, σύμφωνα με την ανάλυση του Μπαγιόνα, συσχετίζει την επαναστατική πράξη με τη διαλεκτική του κυρίου και του δούλου του Χέγκελ και εν τέλει με την ταξική πάλη. Κατά κάποιον τρόπο, «οι απόψεις του Μαρξ για την 'πάλη των τάξεων' προεκτείνουν τις αναλύσεις του Χέγκελ για τη 'διαλεκτική του κυρίου και του δούλου'». Η επαναστατική πράξη ενδεχομένως φέρνει στο προσκήνιο της ιστορίας νέες κοινωνικές δυνάμεις και μορφές οργάνωσης της εξουσίας, όπως για παράδειγμα την εργατική τάξη και τη ριζική δημοκρατία και εν τέλει την αταξική κοινωνία και την απορρόφηση του κράτους, ως ξεχωριστού φορέα εξουσίας και κατασταλτικού μηχανισμού, από την κοινωνία²⁷.

Η ιστορική θεώρηση του πραγματικού, η θέση ότι η ιστορία είναι η θεμελιώδης επιστήμη του ανθρώπου υιοθετείται πλήρως από τον Μπαγιόνα στις αναλύσεις του που αφορούν την ιστορία της φιλοσοφίας. Στον πρόλογο της μελέτης του για την ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού εκθέτει τις θεωρητικές προκείμενες που υιοθετεί στις αναλύσεις του, οι οποίες δεν είναι άλλες από αυτές που υπαγορεύει η μαρξιστική προβληματική. Η βασική προκείμενη των αναλύσεων του είναι ότι «η θεμελιώδης επιστήμη του ανθρώπου είναι η ιστορία του πολιτισμού»²⁸. Η ιστορία του πολιτισμού, όπως την εννοεί ο Μπαγιόνας, είναι ταυτόσημη με την κοινωνική ιστορία, όπως την εννοεί ο Μαρξ: «ανασυνθέτει τον πολιτισμό που αναπτύσσει μια κοινωνία από εξελικτική άποψη και εξετάζει καθεμιά από τις φάσεις του πολιτισμού ως κατάληξη της προηγούμενης και προετοιμασία της επόμενης»²⁹. Επιπλέον, η ιστορία του πολιτισμού είναι η θεμελιώδης επιστήμη του ανθρώπου, γιατί έχει ως αντικείμενό της όλες τις εκδηλώσεις του αν-

θρώπου ως κοινωνικού όντος. Από την άποψη αυτή, η σχέση της με τις άλλες επιστήμες του ανθρώπου, όπως για παράδειγμα την ιστορία της φιλοσοφίας, την οικονομία ή το δίκαιο, είναι σχέση όλου και μέρους. Βασική αρχή της ιστορίας του πολιτισμού είναι ότι οι διάφορες μορφές πολιτισμού που αναπτύσσει μια κοινωνία αποτελούν ολόκληρα. Για το λόγο αυτό, διαφορετικά από τις άλλες επιστήμες του ανθρώπου, εξετάζει τη σχέση του ανθρώπου με τη συνολική κατάσταση που αντιμετωπίζει. Συνεπώς, η ιστορία του πολιτισμού είναι η επιστήμη του συγκεκριμένου ανθρώπου, δηλαδή του ανθρώπου ως κοινωνικού και ιστορικού όντος³⁰.

Αν δεχθούμε την παραπάνω θέση για την ιστορία του πολιτισμού, τότε, σύμφωνα με τον Μπαγιόνα, μπορούμε να υποστηρίξουμε την αντίληψη ότι «οι παραδοσιακές φιλοσοφικές απορίες είναι δυνατό να λυθούν από την ιστορία του πολιτισμού είτε θετικά είτε με την αχρήστευσή τους είτε με τη μεταβολή της μορφής τους». Αυτό ισχύει και για το αν οι φιλοσοφικές κατηγορίες, με βάση τις οποίες ο άνθρωπος σχηματίζει, οργανώνει και συστηματοποιεί τις έννοιες και τις εμπειρίες του, π.χ. οι κατηγορίες της αιτιότητας και του όντος, είναι ή όχι a priori. Ισχύει επίσης και για το αν το αίτημα της ύπαρξης καθολικών ηθικών αξιών έχει νόημα ή θα πρέπει να διατυπωθεί διαφορετικά. Η απορία σχετικά με την ύπαρξη καθολικών ηθικών αξιών μπορεί να συνδεθεί ενδεχομένως με το αίτημα της δικαιοσύνης, που συμβαίνει να είναι έντονο όσο εξακολουθούν να υπάρχουν κοινωνικοί ανταγωνισμοί. Η απάντηση στο ερώτημα που αφορά την ύπαρξη καθολικών ηθικών αξιών δεν μπορεί να δοθεί παρά μόνο από την ιστορία του πολιτισμού³¹.

Είναι επίσης ενδιαφέρον να επισημάνουμε ότι ο Μπαγιόνας δεν συμεριζεται μόνον τη θέση του Μαρξ για την ιστορία, αλλά και τη γενικότερη θέση του για την κοινωνική και φιλοσοφική κριτική. Καθώς το θέτει αναφορικά με το νεοελληνικό στοχασμό, οι αναλύσεις του υπαγορεύονται από «μια κριτική στάση προς τις κύριες κατευθύνσεις που πήρε ο νεοελληνικός στοχασμός, ιδίως κατά την περίοδο που ακολούθησε το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο»³². Η κριτική αυτή στάση εξελίχθηκε κατά περίπτωση, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, σε μια οξεία πολεμική εναντίον του εξωλογικού δογματισμού και των διαφόρων μορφών σκοταδιστικής σκέψης. Στη μελέτη στην οποία αναφερόμαστε εδώ η κριτική του συμπυκνώνεται ως εξής:

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η ιρασιοναλιστική τάση του νεοελληνικού στοχασμού εκδηλώθηκε με τον πιο άκρατο υποκειμενισμό, τον εξωλογικό δογματισμό, την έξαρση του παράλογου, την αφηρημένη θεώρηση των προβλημάτων του ανθρώπου ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες ιστορικές εξελίξεις από τις οποίες προέκυψαν. Τα τελευταία χρόνια αναπτύχθηκε η τάση για μια μηχανιστική ή βιταλιστική εξήγηση των προβλημάτων και της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Η τάση αυτή έχει εξίσου στατικό και μεταφυσικό, δηλαδή αφηρημένο και αντιστορικό χαρακτήρα, με τον υποκειμενισμό ή τον εξωλογικό δογματισμό. Στηρίζεται, όπως και ο υποκειμενισμός, στην αδυναμία για συνολική θεώρηση της ιστορικής εξέλι-

ξης του φιλοσοφικού στοχασμού και στην μονομερή προσήλωση στις περιόδους κατά τις οποίες η φιλοσοφική σκέψη παρουσιάζει έντονα αποσπασματικό, θεματικό ή εξωλογικό χαρακτήρα. Ο αντιστορικός αυτός χαρακτήρας του νεοελληνικού στοχασμού ίσως να μην είναι άσχετος με τις ιδιομορφίες της ιστορικής εξέλιξης της νεώτερης Ελλάδας και με τον ιδιότυπο χαρακτήρα της ιστορικής συνείδησης που έχουμε αναπτύξει και που χαρακτηρίζεται από υπερβολική έξαρση ή άκριτη μείωση του ιστορικού παρελθόντος, που και αυτή στηρίζεται σε μια αποσπασματική, εξωλογική και ηθικολογική θεώρησή του³³.

Εξάλλου, στην εισαγωγή του βιβλίου του για τον Μαρξ ο Μπαγιόνας, αναφερόμενος στην «κρίση του μαρξισμού» και το μετανεωτερικό ανορθολογισμό, θα παρατηρήσει πως η λεγόμενη κρίση του μαρξισμού συνδέεται με την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων αλλά και με την άνθηση του ανορθολογισμού. Ο μετανεωτερικός ανορθολογισμός αντανακλά, κατά τη γνώμη του, «τα συμπτώματα της εξασθένησης της κοινωνικής συνοχής των τεχνολογικά προηγμένων κεφαλαιοκρατικών κοινωνιών». Σε αντίθεση δε με «τον ανορθολογισμό της φιλοσοφίας της ζωής ή του υπαρξισμού που τόνιζε την υποτιθέμενη αδυναμία του λόγου να συλλάβει τα έσχατα ερωτήματα που οριοθετούν την ανθρώπινη ύπαρξη, προσπαθεί να προβάλλει τα στοιχεία που φανερώνουν την αποσύνθεση του λόγου». Η κρίση του μαρξισμού συνδέεται, στην πραγματικότητα, με μιαν ορισμένη εκδοχή του μαρξισμού ή έναν ορισμένο τρόπο πρόσληψης του μαρξισμού. Για παράδειγμα, στην περίπτωση του Ντεριντά, ο μετανεωτερικός ανορθολογισμός, όπως τουλάχιστον εκφράζεται στα *Φαντάσματα του Μαρξ*, «ανάγει την παρουσία του μαρξισμού σε ασυνάρτητη διάδοχή φαντασιακών οπτασιών και τελικά εντάσσει την ‘κριτική’ του μαρξισμού στην αποσύνθεση της κριτικής σκέψης, και του λόγου»³⁴.

Επίμετρο

Ο ορθολογικός προσανατολισμός της σκέψης του Αύγουστου Μπαγιόνα, η σημασία του έργου του και το ακαδημαϊκό του ήθος, θα μπορούσαν να εκφραστούν στην πρόταση που διατύπωσε ο Καντ ως απάντηση στο ερώτημα «τι είναι διαφωτισμός»: «Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του, για την οποία ο ίδιος είναι υπεύθυνος»³⁵. Ο Αύγουστος Μπαγιόνας υπήρξε ένας από τους κορυφαίους εκπροσώπους της φιλοσοφικής σκέψης στη χώρα μας. Η φιλοσοφική κοινότητα έχει τιμήσει τον ίδιο και το έργο του με συνέδριο που διοργάνωσε το Πανεπιστήμιο Πατρών στις 29 και 30 Μαΐου 1998 με θέμα: «Διαφωτισμός και Επιστημονική Σκέψη». Το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων τον τίμησε στις 16 Δεκεμβρίου 2005 αφιερώνοντας στη μνήμη του το συνέδριο για τον Σαρτρ. Ωστόσο, απομένει στους μαθητές και τους συνεργάτες του να αξιοποιήσουν περαιτέρω την πνευματι-

κή του παρακαταθήκη και να συνεχίσουν το έργο που εκείνος ξεκίνησε. Αυτό, άλλωστε, θα ήταν και η πλέον ουσιαστική τιμή στον άνθρωπο και το έργο του.

Σημειώσεις

1. Βλ. σχετικά την έκδοση των James Tully και Q. Skinner, *Meaning & Context: Quentin Skinner and his Critics* (Princeton, Princeton University Press, 1988).
2. *British Journal for the History of Philosophy*, 1 (1993), σ. 4.
3. Βλ. σχετικά: *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία*, 1 (2004), σ. 3.
4. Πρόκειται για τη μελέτη του *Φιλοσοφία και πολιτική στη σκέψη του Spinoza* (αδημοσίευτη). Πρβλ. το *Υπόμνημά του προς τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* (Θεσσαλονίκη, 1975), σ. 42.
5. Α. Μπαγιόνας, «Χ. Θεοδωρίδης: η προσωπικότητα και η σκέψη του», *Επιστημονική Σκέψη*, 16 (1983), σσ. 11, 13.
6. Ο.π., σσ. 12-13.
7. Ο.π., σ. 13.
8. Ο.π., σ. 13.
9. Jonathan Rée, «Philosophy and the History of Philosophy», στο Jonathan Rée, Michael Ayers, Adam Westboy, *Philosophy and its Past* (Sussex, The Harvester Press, 1978), σσ. 31-32. Για τη σχέση της φιλοσοφίας με την ιστορία της βλ. και τα εξής: Richard Rorty, J.B. Schneewind and Quentin Skinner (eds.), *Philosophy in History* (Cambridge, Cambridge University Press, 1984)· T.I. Oizerman, *Problems of the History of Philosophy* (Moscow, Progress Publishers, 1973) και *The main Trends in Philosophy, A Theoretical Analysis of the History of Philosophy* (Moscow, Progress Publishers, 1988)· Joseph J. O'Malley, Keith W. Algozin, Frederick G. Weiss (eds.), *Hegel and the History of Philosophy* (The Hague, Martinus Nijhoff, 1974). Βλ. ακόμα τα σχετικά σχόλια του Andrew Levin στη μελέτη του *Η Γενική Βούληση: Ρουσσώ, Μαρξ, Κομμουνισμός* (Αθήνα, Στάχυ, 2000), σσ. 22 κ.ε., καθώς και το κείμενο του Pierre Bourdieu, «Back to History: An interview», στο Richard Wolin (ed.), *The Heidegger Controversy: A Critical Reader* (Cambridge, Mass., MIT Press, 1993), σσ. 264-271.
10. Ο Μπαγιόνας χρησιμοποιεί σταθερά στις αναλύσεις του τις αντιθέσεις αυτές. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την αντίθεση υλισμού και ιδεαλισμού, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ανάμεσα στα μαθήματα που δίδαξε στο πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης ήταν και το μάθημα με τον τίτλο «Η αντίθεση υλισμού και ιδεαλισμού στην αρχαία φιλοσοφία».
11. Georg Lukács, *The Destruction of Reason* (London, Merlin Press, 1980), σ. 3.
12. Georg Lukács, *The Young Hegel: Studies in the Relations between Dialectics and Economics* (London, Merlin Press, 1975), σσ. XIV-XV.
13. Το απόσπασμα από τα *Τετράδια της Φυλακής* παρατίθεται από τον Joseph V. Femia στο κείμενό του «An historical critique of 'revisionist' methods for studying the history of ideas». Το κείμενο αυτό περιλαμβάνεται στην έκδοση *Meaning and Context* [βλ. υποσ. 1, παραπάνω, σ. 163].
14. Βλ. σχετικά τον πρόλογο του Hegel στη *Φιλοσοφία του Δικαίου: Hegel's Philosophy of Right*, Translated with Notes by T.M. Knox (Oxford, Oxford University Press, 1967), σσ. 10-11. Πρβλ. και G.W.F. Hegel, *Elements of the Philosophy of Right*, edited by Allen Wood, translated by H.B. Nisbert (Cambridge, Cambridge University Press, 1991), σσ. 20-21.
15. Για τον ορισμό του «εξωλογικού δογματισμού» βλ. Αύγουστος Μπαγιόνας, «Ο ορθολογισμός του Γιάννη Ιμβριώτη», *Ουτοπία*, 35 (1999), σ. 25. Σχετικά με το μέτωπο κατά του εξωλογικού δογματισμού, ο Μπαγιόνας στο κείμενό του «'Δομημένος ερωτικός λόγος', 'Νταχάου'

και 'Φασουλήδες'» (*Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, 48 (1985), σ. 31) παρατηρεί πως σ' όλα του τα δημοσιεύματα, από την επιφυλλίδα «Εξωλογικός δογματισμός και φιλοσοφική παιδεία», *Βήμα της Κυριακής* 28/2/1971, σ. 4, ως την πρόσφατη μελέτη του «Η έννοια του πραγματικού στη σύγχρονη φιλοσοφία», υποστήριζε ορθολογικές απόψεις. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως ο προσανατολισμός αυτός της σκέψης του παρέμεινε αταλάντευτα σταθερός ως το τέλος της ζωής του. Η κριτική των διαφόρων μορφών εξωλογικού στοχασμού, όπως τον αντιλαμβάνεται ο Μπαγιόνας, έχει ως αφετηρία το σημαντικό έργο του Georg Lukács *Η καταστροφή του Λογικού* (1952). Βλ. σχετικά Αύγουστος Μπαγιόνας, *Η ιστορικότητα της συνείδησης στη φιλοσοφία του Γαλλικού Διαφωτισμού* (Θεσσαλονίκη, Ολκός, 1974), σσ. 304 κ.ε.

16. Εκτός από το κείμενο που δημοσιεύτηκε στον *Πολίτη* –βλ. την προηγούμενη υποσημείωση– ο Μπαγιόνας πραγματεύεται διεξοδικά τις απόψεις των νεορθοδόξων στα εξής κείμενά του: α) «Διάλογος για τον ανορθολογισμό και το 'νεορθόδοξο ρεύμα'», *Επιστημονική Σκέψη*, 15 (1983), σσ. 63-80 – στον διάλογο αυτόν συμμετείχαν οι Δ. Καραγιωργας, Α. Μπαγιόνας και Β. Φίλιας· β) «Ο νεοσκοταδισμός στη φιλοσοφία», *Πολιτιστική*, 18 (1985), σσ. 24-34· και γ) «Η νέα θεολογία σήμερα», *Ουτοπία*, 34 (1999), σσ. 67-78. Βλ. επίσης και τα εξής κείμενά του: «'Σημείο του Ιωνά', 'Ωτίον του Μάλχου' και η Φιλοσοφία ...», *Βήμα της Κυριακής* 9/10/1983, σ. 10· «Η αναβίωση του νεοσκοταδισμού και η ΕΡΤ», *Πολιτιστική*, 6 (1984), σσ. 15-19· «Νεοσκοταδιστών παραληρήματα», *Πολιτιστική*, 22 (1985), σσ. 18-19· και «Ορθοδοξία και ελληνοσμός», *Πριν*, 2 Ιουλίου 2000.

17. Α. Μπαγιόνας, «Υλισμός, κοινωνική κριτική και διαλεκτική στον Diderot», *Επιστημονική Σκέψη*, 20 (1984), σ. 47.

18. Βλ. σχετικά: «Η νέα θεολογία σήμερα», *Ουτοπία*, 34 (1999), σ. 78 και «Έλλειμα μαρξιστικής κριτικής», *Πριν*, 10 Νοεμβρίου 2002, σ. 15. Στο κείμενό του στον *Πολίτη* (6.π., σ. 31) ο Μπαγιόνας συνοψίζει ως εξής τις ορθολογικές απόψεις που υποστήριζε:

«Όλοι οι άνθρωποι μπορούν να γνωρίσουν κατά προσέγγιση την αλήθεια με τον παραμερισμό της πλάνης σε σχέση με τον εαυτόν τους, τη φύση και την κοινωνία, εφόσον οι ιστορικές συνθήκες το επιτρέπουν. Η γνώση αυτή μπορεί να ανακοινωθεί στους άλλους, όταν αναπτύσσεται η αφηρημένη σκέψη. Ο στοχασμός και η πράξη μπορούν να γίνουν αντικείμενο επιστημονικής γνώσης που προετοιμάζεται από την πρακτική και με τη σειρά της την κατευθύνει. Οι προτάσεις στις οποίες καταλήγει η επιστημονική έρευνα μπορούν να επαληθευτούν ή να διαψευσθούν με όλο και πιο αντικειμενικές μεθόδους. Η πρόοδος της επιστήμης εξαρτάται και από τη διάδοσή της. Όταν η επιστήμη αναπτυχθεί ολοκληρωμένα και σύμφωνα με την ίδια τη λογική της, όταν δεν χρησιμοποιούνται αποσπασματικά κάποια ευρήματά της, η επιστήμη μπορεί να συμβάλει στη διάκριση ανάμεσα στις πραγματικές και μη πραγματικές ανάγκες και στην ικανοποίηση των πρώτων. Η συγκίνηση από μόνη της δεν είναι πηγή γνώσης. Όταν ο ρόλος της απολυτοποιείται, καταλήγει σε εξουσιαστικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους ή σε συμπεριφορά φυγής. Η φιλοσοφία έχει οπωσδήποτε συστηματικό χαρακτήρα, γιατί διαφορετικά θα ήταν άθροισμα ασυνάρτητων χρησμών που θα στηρίζονταν αποκλειστικά στο 'κύρος' κάποιου Μεσσία. Δεν ταυτίζεται με οποιαδήποτε ειδική επιστήμη αλλά, αν απομονωθεί από τον τρόπο σκέψης και τα συμπεράσματα των επιστημών, θα εκφυλιστεί σε μια άδεια και ιμπρεσιονιστική ρητορική, εξαρτημένη από την αυθεντία διαφόρων μύθων και των κοινωνικών δυνάμεων που οι μύθοι αυτοί υπηρετούν».

19. Σε ό,τι αφορά την προβολή της μαρξιστικής προβληματικής, θα πρέπει να σημειώσουμε πως ο Μπαγιόνας οργάνωσε ή συμμετείχε σε σεμινάρια και συμπόσια: για τα εκατό χρόνια από το θάνατο του Μαρξ (Τομέας Φιλοσοφίας Α.Π.Θ.), για τον αρχαίο υλισμό και τον Δημόκριτο (Κέντρο Πολιτισμού 'Δημήτρης Γληνός'), για τον Χαράλαμπο Θεοδωρίδη (Τομέας Φιλοσοφίας

Α.Π.Θ.) και τον Δημήτρη Γληνό (Κέντρο Μαρξιστικών Ερευνών). Στην ίδια κατεύθυνση δημοσίευσε τις μελέτες του «Ο ορθολογισμός του Γιάννη Ιμβριώτη» και «Χ. Θεοδωρίδης: η προσωπικότητα και η σκέψη του» και προσκάλεσε για διαλέξεις στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης σημαντικούς ξένους διανοητές, όπως ο Daniel Goldstick και ο Erwin Marquit.

20. Ζαν-Πωλ Σαρτρ, *Το πρόβλημα της μεθόδου* (Αθήνα, Εξάντας, 1975), σσ. 56, 68.

21. Α. Μπαγιόνας, *Διαλεκτική και Πολιτική στον Πρώιμο Μαρξ, Τέσσερες μελέτες* (Πάτρα, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πατρών, 1997), σ. 32.

22. Ό.π., σσ. 19, 114, 150.

23. Ό.π., σσ. 55 κ.ε. και σσ. 71 κ.ε.

24. Ό.π., σσ. 24-25.

25. Ό.π., σσ. 85 κ.ε., ιδιαίτερα σσ. 92-93.

26. Ό.π., σσ. 98 κ.ε., ιδιαίτερα σ. 100.

27. Ό.π., σσ. 100 κ.ε.

28. Μπαγιόνας, *Η ιστορικότητα της συνείδησης ...*, σ. 7. Το ενδιαφέρον του Μπαγιόνα για την ιστορία και την ιστορική προοπτική είναι εξαιρετικά έντονο στη σκέψη του. Δεν προϋποτίθεται γενικά στις αναλύσεις του ούτε αποτελεί μόνον αφετηρία για τα μαθήματά του πάνω στη φιλοσοφία της ιστορίας [βλ. σχετικά: *Η Θεωρία της Ιστορίας από τον Θουκυδίδη στον Sartre* (Θεσσαλονίκη, 1980)], μετασχηματίζεται σε θεωρητική πρακτική η οποία πραγματεύεται κρίσιμα ζητήματα του παρόντος. Βλ. ενδεικτικά τα παρακάτω δημοσιεύματά του: «Η διάκριση υλικού και πνευματικού πολιτισμού στη σύγχρονη σκέψη», *Πολιτιστική*, 3 (1984), 37-40· «Η αμφισβήτηση της αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης κατά την περίοδο του ιμπεριαλισμού», *Επιστημονική Σκέψη*, 18 (1984), 36-44· «Η ιστορική σκέψη των Αρχαίων Ελλήνων», *Πολιτιστική*, 23 (1985), 11-18· «Η σκέψη του Θουκυδίδη και η σύγχρονη αντίληψη για τη μεθοδολογία της ιστορίας», [Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων] *Σεμινάριο 8* (Αθήνα, 1987), 56-85· «Κριτήρια αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης», [Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων] *Σεμινάριο 9* (Αθήνα, 1988), 22-39· «Η εθνική ιστορία και η αντικειμενικότητα της ιστορικής γνώσης», [Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων] *Σεμινάριο 17* (Αθήνα, 1994), 69-81· «Απόψεις για την αντικειμενικότητα της ιστορικής γνώσης», *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 8 (1991), 29-41 και 276-292.

29. Α. Μπαγιόνας, *Η ιστορικότητα της συνείδησης*, σ. 1. Πρβλ. *Διαλεκτική και Πολιτική*, σσ. 95, 113.

30. Ό.π., σ. 8.

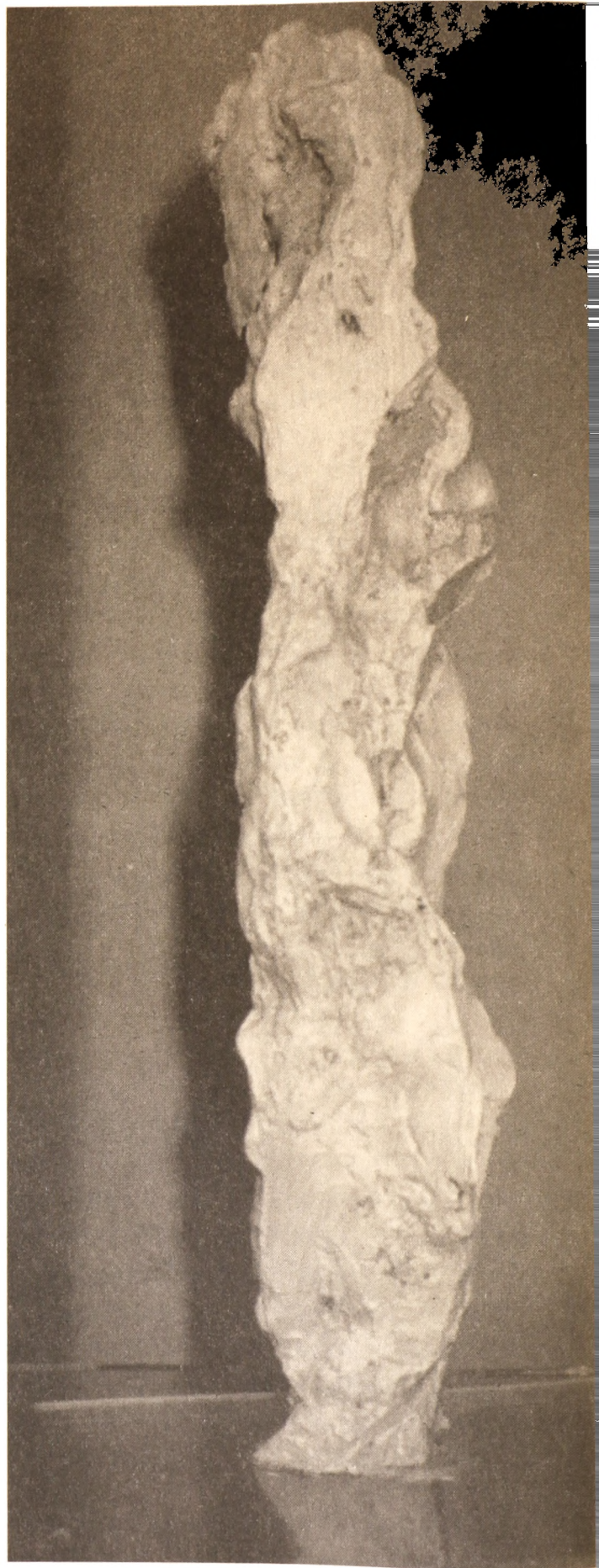
31. Ό.π., σσ. 8-11.

32. Ό.π., σ. 13.

33. Ό.π., σ. 13.

34. Α. Μπαγιόνας, *Διαλεκτική και πολιτική*, σσ. 14-15.

35. Ι. Καντ, «Απόκριση στο ερώτημα: Τι είναι Διαφωτισμός», στο Ιμμάνουελ Καντ, *Δοκίμια, Εισαγωγή, μετάφραση, Σχόλια* Ε.Π. Παπανούτσου (Αθήνα, Δωδώνη, 1971), σ. 42. Βλ. επίσης και τη συλλογή κειμένων *Τι είναι Διαφωτισμός* σε μετάφραση Ν.Μ. Σκουτερόπουλου (Αθήνα, Κριτική, 1989), σ. 19.

Ελένη Αποστολοπούλου, Μορφή σε 4 όψεις (οι άλλες δύο στη σελίδα 184).